Turinys

„Atbundanti tauta“ 6
1863 metų sukilimas 8
Knygnešių laikai 12
Lietuvių tautinis atgimimas 16
Skilusi tauta 20
Didysis Vilniaus seimas 24
Permainos Lietuvos ūkyje 28
Vilnius: miestas ir miestiečiai 31
Mažoji Lietuva 35
Geresnio gyvenimo paieškos 39
ISTORIJA IŠ ARČIAU. Lietuvių liaudies kultūros lobynas 42

Interesų kova 44
Pirmasis pasaulinis karas 46
Bolševikų perversmas Rusijoje 50
Kelias į komunizmą 54
Lietuva paskelbia nepriklausomybę 58
Ant Rusijos imperijos griuvėsių 62
ISTORIJA IŠ ARČIAU. „Atėjo Leninas visiems laikams?“ 68

Tarpukaris 70
Pasaulinis karas nepasikartos? 72
„Pasaulį naują pastatysim“ 75
Pasaulinė ekonomikos krizė 80
Tarp demokratijos ir diktatūros 83
GULAGO archipelagas 86
Trečiasis reichas 92
Gyvenimas tarpukariu: mokslas, menas, žmogus 96
ISTORIJA IŠ ARČIAU. Suklastota istorija 100

Nepriklausoma Lietuva ... 102
Nepriklausomybės kovos ... 104
Lietuvos ir Lenkijos konfliktas ... 108
Vilnius – Lietuvos drama ... 111
Steigiamasis seimas ... 114
Smetonos laikų Lietuva ... 117
Lietuvos ūkio ir kultūros laimėjimai ... 121
Kasdienis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje ... 125
Baltijos šalys ... 129
ISTORIJA IŠ ARČIAU. Krepšinio bumas ... 132

Antrasis pasaulinis karas ... 134
SSRS ir Vokietija dalijosi Europą ... 136
Neišvengiama agresorių dvikova ... 141
Antrojo pasaulinio karo pabaiga ... 145
Karo padariniai ir nusikaltimai ... 149
ISTORIJA IŠ ARČIAU. Rytprūsių tragedija ... 154

Lietuva karo audrose ... 156
Lietuva praranda nepriklausomybę ... 158
Nacistinė okupacija ... 163
Lietuvos žydų tragedija ... 168
Sovietinė Lietuvos reokupacija ... 174
Lietuvos partizaninis karas su SSRS ... 179
ISTORIJA IŠ ARČIAU. „Gyvenimas po žeme“ ... 184

Šaltasis karas ... 186
Ant Europos nusileidžia „geležinė uždanga“ ... 188
Sovietų Sąjunga – milžinas molinėmis kojomis ... 192
Kreivų veidrodžių šalyje ... 196
Supervalstybių varžytuvės – kas pirmesnis ... 201
Kolonijinės sistemos suirimas ... 206
„Raudonasis maras“ plinta pasaulyje ... 208
Komunizmo sistemos žlugimas ... 213
ISTORIJA IŠ ARČIAU. Sovietinės šmėklos grįžta ... 218

Nuo aneksuotos iki nepriklausomos Lietuvos ... 220
Sovietų Lietuva ... 222
Lietuvos kultūra nelaisvėje ... 227
Prisitaikymas ir priešinimasis ... 231
Gyvenimas Sovietų Lietuvoje ... 236
Vilnius – LSSR sostinė ... 241
„Dainuojanti revoliucija“ ... 246
Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas ... 250
Išblaškyta tauta ... 255
ISTORIJA IŠ ARČIAU. Lietuvos vadovai ... 260

Pasaulis šiandien ... 262
Pokyčių laikotarpis ... 264
Kultūrinė revoliucija ... 270
Globalinės problemos ... 276
Ar įmanoma užtikrinti taiką visame pasaulyje? ... 280
ISTORIJA IŠ ARČIAU. Roko muzikos galia ... 286

„Geležinei uždangai“ subyrėjus ... 288
Posovietinė Lietuva ... 290
Europos susivienijimas ... 296
Ant sovietų imperijos griuvėsių ... 301
Lietuva XXI amžiuje ... 306
ISTORIJA IŠ ARČIAU. Populizmas politikoje ... 310

Asmenybės ... 312
Sąvokų rodyklė ... 324
Laiko juosta ... 326

Nepriklausoma Lietuva

Baigiantis Pirmajam pasauliniam karui, lietuvių tautos siekį atkurti savo valstybę apvainikavo sėkmė. 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba paskelbė atkurianti nepriklausomą Lietuvos valstybę su sostine Vilniumi. Valstybės paskelbimas – didžiulis laimėjimas, bet sudėtingoje ir nepalankioje tikrovėje dar reikėjo ją sukurti.

1926 m. Petro Rimšos medalis „Vaduokime Vilnių“. Sostinės praradimas buvo ypač skaudi netektis, uždėjusi antspaudą visam nepriklausomos Lietuvos Respublikos gyvenimui.

Per itin trumpą laiką – 22-ejus nepriklausomybės metus – Lietuva pasikeitė neatpažįstamai, iš Rusijos imperijos provincijos tapo lygiaverte su kitomis to meto Europos šalimis valstybe. Carinės Rusijos priespaudos metais ant išnykimo slenksčio atsidūrusi tauta sugebėjo sukurti valstybę priešiškai nusiteikusių gerokai galingesnių kaimynių apsuptyje. Pasiekta įspūdinga ūkio ir kultūros pažanga. Bene didžiausias tų laikų laimėjimas – susiformavusi moderni lietuvių tauta. Žmones vienijo lietuvių kalba, valstybingumo ir patriotizmo suvokimas, įsitvirtinusi nepriklausomybės idėja. Lietuvos Respublika buvo lietuvių tautos valstybė, tačiau joje gerbtos tautinių mažumų teisės, mažumos naudojosi piliečių ir kultūrinės autonomijos teisėmis. Būta ir praradimų. Konfliktas su Lenkija atplėšė istorinę Lietuvos sostinę – Vilnių. Po 1926 m. karinio perversmo pasukus iš demokratinės į autoritarinę valstybę, užkirstas kelias formuotis pilietinei visuomenei. Tačiau didžiausia tragedija tapo nepriklausomybės praradimas 1940 m. – SSRS okupacija.

Lietuvos Laisvės statula Kaune Karo muziejaus sodelyje. Skulptorius Juozas Zikaras. 1928 m. pastatytas paminklas sovietmečiu nugriautas, atstatytas Lietuvai atgavus nepriklausomybę.

Lietuva 1921–1939 metais.

Kretingos bankui 1939 m. dailininko Petro Kalpoko sukurtas paveikslas Lietuvos ekonominės gerovės tema.

Nepriklausomybės kovos

1918 m. gruodžio mėn. I pėstininkų pulko vado Jono Galvydžio-Bykausko atsišaukimas

I pėst. pulko vadas kviečia įstoti pulkan buvusius jaunus kareivių mokytojus, puskarininkius ir viršilas, buvusį kadrą rusų ar vokiečių kariuomenėje. Išlaikymas ir atlyginimas patenkins kiekvieną kareivį. Kviečiami stoti tie, kurie myli tėvynę, kurie troškta būti nepriklausomos demokratinės Lietuvos piliečiai, kurie, paėmę kardą į rankas, karštai gins ją sunkioje valandoje nuo priešininkų, tykojančių apipulti ją, panaikinti, paniekinti, pavergti. Broliai kareiviai, jūs patys gerai išmanote, kad mūsų būryje neturi būti girtuoklio, paleistuvio bei kito kokio ištvirkusio gaivalo.

V. Lesčius. Lietuvos kariuomenė 1918–1920 m. – Vilnius, 1998, p. 77.

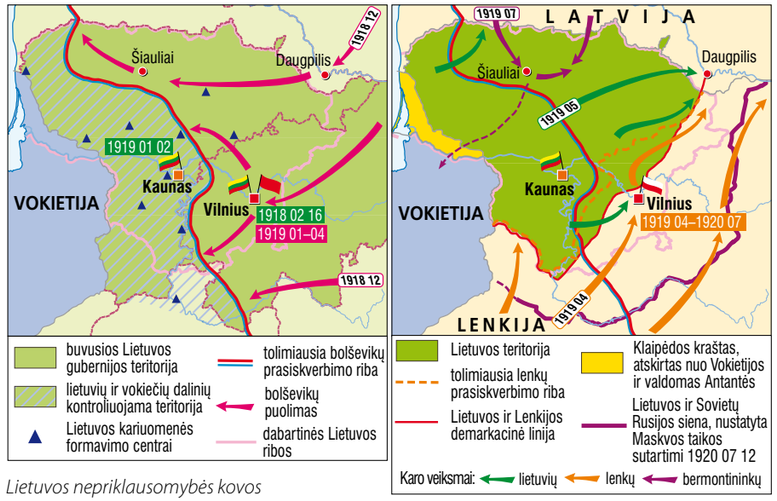

Lietuvos nepriklausomybės kovos 1918–1920 metais.

Pasižadu negailėdamas savo sveikatos ir gyvasties ginti nepriklausomą Lietuvos valstybę.

1918 m. Lietuvos kariuomenės savanorio priesaikos žodžiai

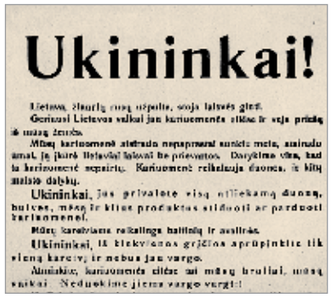

Ukininkai!

Lietuva, žinoma, mus užpuolė, siaja laisvės gieb.

Geriausi Lietuvos vaikai jau kariuomenės eilėse ir veja priešą iš mūsų žemės.

Mūsų kariuomenė atsirado nepaprastai sunkiu metu, aminuiu amat, ją jūsų tėviškė laisvė be priesvotos. Darykime viską, kad ta kariuomenė nepaisytų. Kariuomenė reikalauja daugo, ir kitų mūsiš dalykų.

Ukininkai, jūs privalote visą reikalingą duonę, bulves, mėsą ir kitus produktus siūlyti ar parduoti kariuomenei.

Mūsų karabiniai reikalingi kaitinių ir ausinės.

Ukininkai, iš kiekvienos grėčios aprūpinkite tik vieną kareivį ir nebus jau vargo.

Atminkite, kariuomenė eilėse ar mūsų brolliai, mūsų vaikai. Neduokime jiems vargo vargti!

Lietuvos gynimo komiteto atsišaukimas, kviečiantis Lietuvos ūkininkus padėti kariuomenei apsirūpinti maistu. 1920 m.

Vienas iš pirmųjų Lietuvos karių skiriamųjų ženklų. 1918–1919 m.

Nepriklausomybės įtvirtinimo keliu

1918 m. lapkritį suformuota pirmoji Lietuvos vyriausybė dirbo nepaprastai sunkiomis sąlygomis. Šalyje tebebuvo Vokietijos kariuomenė, trūko darbui pasirengusių žmonių, lėšų. Bet dauguma lietuvių puoselėjo viltį, kad gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje bus geresnis ir laisvesnis. „Visi sukruto. Džiaugsmui ribų nebuvo! Paaiškėjo, kad turėsim savo lietuvišką valdžią!“ – atsiminimuose rašė šių įvykių amžininkas, būsimasis ekonomistas Juozas Audėnas. Visame krašte pradėtos kurti savivaldybės, milicija.

Lietuvos valdžia tikėjosi valstybės sienų, tarptautinio pripažinimo ir saugumo problemas išspręsti be didelio vargo, netgi manyta išsiversti be kariuomenės kūrimo. Tuometis ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras kalbėjo: „Karo mes su niekuo nevedam ir nė vienas iš mūsų kaimynų – vokiečių, lenkų, ukrainiečių, rusų ir latvių – neturi pamato ant mūsų užpuldinėti. Taigi didelių jėgų sienoms sergėti mums ir nereiks“. Tačiau ne visi kaimynai buvo geranoriškai nusiteikę lietuvių tautos atžvilgiu.

Raudonasis maras artinasi

Ypač didelę grėsmę jaunai Lietuvos valstybei kėlė Rusijoje valdžią užgrobę bolševikai. Jie melagingai skelbė, kad pripažįsta tautų apsisprendimo teisę, o iš tikrųjų ketino susigrąžinti kitados carinės Rusijos užgrobtas teritorijas. Bolševikai planavo pasaulinę revoliuciją, tikėjosi ją pradėti nuo silpstančios Vokietijos. Kelias į ten vedė per Lietuvą ir Lenkiją.

Vokietijai pralaimėjus Pirmąjį pasaulinį karą, bolševikai sulaužė Brest Litovsko sutartį. *Demoralizuota*, kovų išvarginta vokiečių kariuomenė traukėsi. Paskui ją į Vakarus slinko Raudonoji armija. Kuriama Lietuvos valstybė atsidūrė mirtiname

Lietuvos kariuomenės pėstininkai fronte. 1919–1920 metai.

pavojuje. Tada šalies valdžia suprato, jog pasipriešinti galima tik turint savą kariuomenę. 1918 m. lapkričio 23 d. paskelbus pirmąjį vyriausybės įsakymą Krašto apsaugos ministerijai, pradėta kurti kariuomenė. Ši data laikoma Lietuvos kariuomenės gimimo data ir kasmet iškilmingai minima.

Lietuvos kariuomenė kurta sunkiai: iš pradžių trukdė vokiečiai, trūko ginklų, karininkų, drabužių, maisto, pinigų. Pirmuosius šautuvus teko slapta arba mainais už lašinius ar degtinę įsigyti, tačiau labiausiai reikėjo kareivių – vyrų, pasiryžusių apginti savo valstybę.

Bolševikams artėjant prie Vilniaus, paaiškėjo, kad tik 100 lietuvių savanorių gali priešintis 20 tūkst. gerai ginkluotų Raudonosios armijos karių. Šiuo sudėtingu metu A. Voldemaras ir Valstybės Tarybos pirmininkas Antanas Smetona išvyko į užsienį ieškoti finansinės paramos, rūpintis tarptautiniu Lietuvos pripažinimu. Šaliai likus be vadovų, padėtis dar labiau pablogėjo. Lietuviai buvo priversti be kovos trauktis iš Vilniaus.

Sovietų Lietuvos kūrimas

Nesutikdama pasipriešinimo, Raudonoji armija užgrobė nemažą Lietuvos dalį. Rusijoje gyvenantiems lietuviams bolševikams buvo įsakyta atvykti į Vilnių. Čia Vinco Mickevičiaus-Kapsuko vadovaujami *kolaborantai* paskelbė įkuriantys marionetinę Sovietų Lietuvos respubliką. Bolševikai nepripažino lietuvių tautos siekių turėti savo valstybę, poreikių išsaugoti kalbą ir kultūrą. Netrukus Sovietų Lietuvos ir kaimyninės Gudijos (Baltarusijos) respublikos V. Lenino nurodymu sujungtos į vieną valstybę – *Lietbelą*. Ateityje ji turėjo būti prijungta prie Sovietų Rusijos.

Užgrobtose žemėse įvesta komunistinė diktatūra, uždrausti visi nekomunistiniai laikraščiai, nacionalizuotos dvarininkų, bažnyčių, ūkininkų žemės, pramonės įmonės. Valstiečiai pradėti prievarta varyti į kolūkių pirmtakus – „liaudies ūkius“. Vokiečių okupacijos išvargintas kraštas dar turėjo maitinti alkanus raudonarmiečius, kęsti jų plėšikavimus.

1919 m. Joniškėlio apskrities komiteto atsišaukimas

Bolševikų valdžia ir jos Raudonoji armija ištuštino mūsų kraštą ir išvežė duoną, kuri buvo skiriama vargingųjų aprūpinimui, ir tuo pačiu jiems parodė, kad jiems nerūpi vargingųjų reikalai, bet rūpi svetimo turto prisigrobti, krašte padaryti badą ir savo kišenes prisikrauti. Dabar jūs jau gerai pamatėte, prie ko veda bolševikų tvarka. Jiems rūpėjo sukelti pilietinį karą, padaryti skerdynes, sugriauti visą Lietuvos gyvenimą.

Pranešdamas apie tai, Joniškėlio apskrities komitetas skelbia, kad visi įsakymai, bolševikų valdžios išleisti, skaitomi neteisėtais ir neveikiančiais, nes tai nebuvo tikra valdžia. Tai buvo valdžios užgrobimai su pagalba svetimos pajėgos, Rusijos raudonarmiečių plėšikų, ir pabrėžia, kad visi gyventojai yra lygūs ir turi lygų balsą krašto tvarkyme.

V. Lesčius. Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920. – Vilnius, 2004, p. 450.

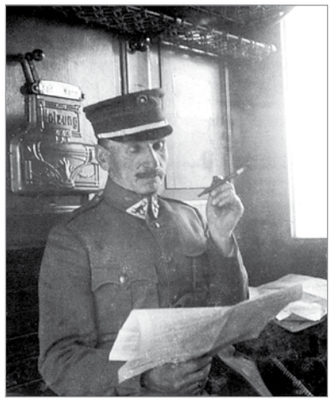

Lietuvos kariuomenės vadas gen. Silvestras Žukauskas. 1919 m. nuotrauka. Jo vadovaujama Lietuvos kariuomenė pasiekė reikšmingiausių pergalių Nepriklausomybės kovose.

„Būk sargyboje!" 1920 m. sovietų plakatas. Kairėje vaizduojama Lenkija bei Baltijos šalys, tarp jų ir Lietuva.

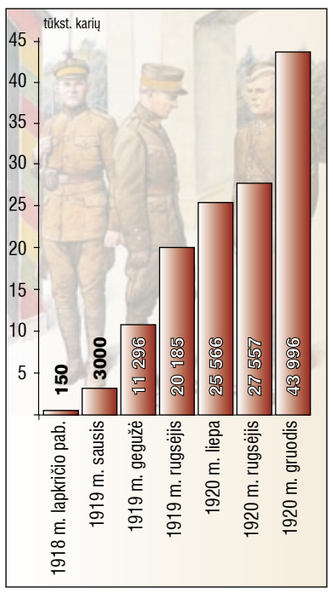

Lietuvos kariuomenės skaičiaus augimas 1918–1920 metais.

Didelės paramos komunistai Lietuvoje nesulaukė. Bolševikiniai žemės ūkio pertvarkymai nebuvo populiarūs, nes valstiečiai negavo žadėtos žemės. „Liaudies ūkius" valstiečiai laikė tais pačiais ponų dvarais. Pats V. Mickevičius-Kapsukas pripažino, kad tie bemoksliai ir beturčiai, prisidėję prie bolševikų, paprasčiausiai naudojosi proga praturtėti. Lietuvoje komunistai galėjo išsilaikyti tik Raudonosios armijos padedami.

Pergalė prieš bolševikus

Kritišku momentu nauja, Mykolo Šleževičiaus vadovaujama, vyriausybė ryžosi gelbėti šalį. Lietuvių, lenkų, gudų ir žydų kalbomis išspausdintame atsišaukime kvietė gyventojus ginti tėvynės laisvę: „Vyrai! Ne kartą Lietuvos priešai norėjo uždėti ant mūsų amžiną nepakeliamą jungą, bet mūsų Tėvynė nenugalėta. Nelaukdami toliau nei valandos, kas myli Lietuvą, kas trokšta laisvės, kas pajėgia valdyti ginklą, stokime visi į Lietuvos krašto apsaugą. Eikime iš visų Lietuvos kraštų laisvės ir Tėvynės ginti". Kvietimas buvo išgirstas. Kovai su priešu vietos gyventojai organizavo partizanų būrius. Šimtai vyrų rašėsi į savanorius, net 13–15 metų vaikai prašėsi priimami. Paskelbus mobilizaciją, kariuomenės gretos dar labiau išaugo. Ji tapo realia jėga. Vyriausybė žengė dar vieną svarbų žingsnį – pažadėjo savanoriams duoti žemės, kuri tada buvo ne šiaip didžiulis turtas, bet valstiečio viso gyvenimo tikslas.

Lietuvių kariuomenės daliniai, padedami vokiečių savanorių bei vietos partizanų, pradėjo atkaklias kovas su bolševikais. Patirtos ir pirmosios aukos: kautynėse ties Kėdainiais žuvo pirmas kareivis Povilas Lukšys, ties Alytumi – pirmas karininkas Antanas Juozapavičius. Iki 1919 m. rugpjūčio pab. lietuviams pavyko iš šalies išvyti Raudonąją armiją. Lenkijos kariuomenė išstūmė bolševikus iš Rytų Lietuvos.

1920 m. liepos 12 d. pasirašyta Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis, kuri nustatė abiejų šalių sieną. Ji išvesta pagal etnografinį bei istorinį kriterijus ir beveik sutapo su XVI a. lietuvių kalbos išplitimo riba. Taikos sutartimi Sovietų Rusija pripažino Lietuvos *suverenitetą*, visiems laikams atsisakė teisių į jos teritoriją. Lietuvai taip pat pripažino sostinę Vilnių. Tačiau sutartį Rusija pasirašė ne iš geros valios. Vyko Sovietų Rusijos–Lenkijos karas, todėl sudaryti taiką su Lietuva bolševikams buvo naudinga. Jie nenorėjo, kad Lietuva ir Lenkija susitartų. Bolševikai numatė, jog dėl rytinių teritorijų Lietuva kivirčysis su Lenkija ir bus priversta bendradarbiauti su Sovietų Rusija. Be to, ji nė nemanė laikytis taikos sutarties. Susiklosčius palankioms aplinkybėms, bolševikai planavo ginklu nuversti Lietuvos valdžią ir sovietizuoti šalį.

Vyčio Kryžius. 1920 m. Juo buvo apdovanojami labiausiai kovose pasižymėję kariai.

Kario Juozo Aliulio žygdarbis

1919 metų birželio 16 dieną kovose su bolševikais prie kaimo Novosiolki (Antalieptės valsčius) smarkiai bolševikams didelėmis jėgomis puolant, buvo sužeistas kuopos vadas. Puskarininkis Aliulis iki paskutiniųjų laikė smarkų priešo spaudimą, kol buvo išneštas sužeistasis kuopos vadas, ir tik tuomet pasitraukė iš pavojingos vietos. Už tai jis apdovanotas 1 rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi Nr.1.

V. Kavaliauskas. Už nuopelnus Lietuvai. – Vilnius, 2001, p. 54.

Lietuvos karių į nelaisvę paimti raudonarmiečiai. 1919 m. nuotrauka.

Šiaulių partizanų komendantas kovose su bermontininkais. 1919 m.

Po Radviliškio mūšio iš bermontininkų atimti lėktuvai. 1919 m.

Bermontininkų sutriuškinimas

Dar vykstant mūšiams su Raudonąja armija, iš Latvijos į Lietuvą įsiveržė vokiečių savanorių ir rusų baltagvardiečių – *bermontininkų* – kariuomenė. *Avantiūristo* Pavelo Bermonto-Avalovo vadovaujami jie skelbėsi žygiuojantys kovoti su bolševikais. Bermontininkai nepalankiai žiūrėjo į nepriklausomų Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybių įkūrimą, siekė atkurti vientisą ir nedalijamą caro laikų Rusiją. Būdami menkos moralės, pagarsėjo plėšimais ir žudynėmis: užpuldinėjo lietuvių karius, šaudė neįtikusius žmones. To meto krašto apsaugos ministro Antano Merkio nuomone, „tai gauja plėšikų ir banditų, su kuriais reikia elgtis kaip su plėšikais ir banditais, atiduodant juos kiekvieną karo teisman". Lemiamą Radviliškio mūšį su Lietuvos kariuomene bermontininkai pralaimėjo. Lietuviams atiteko nemažai vertingų karo *trofėjų*: lėktuvų, patrankų, šautuvų, šovinių.

Jauna Lietuvos kariuomenė sugebėjo apginti savo valstybę nuo bolševikų *invazijos* ir bermontininkų gaujų. Savanoriais vėliau pripažinta per 10 tūkst. Nepriklausomybės kovų dalyvių. Tai pirmieji kovotojai už Lietuvos laisvę. Ir šiandien jų aukos, žygiai nepamiršti. Tačiau šios reikšmingos pergalės Nepriklausomybės kovų neužbaigė. Tuo pačiu metu Lietuva dėl išlikimo kovojo ir su Lenkija.

Avantiūristas – asmuo, darantis neapgalvotus veiksmus siekdamas atsitiktinės sėkmės.

Bermontininkai – rusų baltagvardiečių ir vokiečių savanorių kariniai daliniai, 1919 m. kovoję prieš nepriklausomas Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybes. Pavadinti pagal vadą P. Bermontą-Avalovą.

Demoralizacija – dorovės smukimas.

Invazija – ginkluotas įsiveržimas į kitos valstybės teritoriją.

Kolaborantas – išdavikas; su okupacine valdžia bendradarbiaujantis asmuo.

Lietbelas – 1919 m. įkurta marionetinė Lietuvos–Gudijos (Baltarusijos) sovietų respublika.

Suverenitetas – valstybės nepriklausomybė; valstybės piliečių teisė savo nuožiūra nustatyti jos santvarką.

Trofėjus – karo grobis.

Lietuvos kariuomenės šarvuotis „Perkūnas". 1919 metai.

Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių medalis. 1928 m. Juo buvo apdovanojami Nepriklausomybės kovų dalyviai.